

MENŠINY A OCHRAŇOVANÉ SKUPINY - DEFINÍCIE

PhDr. Imrich Vašečka

DRAFT
20. 2. 2005

Zrejme sa nenájde nikto, kto by očakával, že existuje jedna definícia menšiny, ktorá všetko vysvetľuje a ktorú všetci akceptujú. Pravdou je skôr opak. Sociálne javy a procesy totiž neexistujú tzv. objektívne, mimo záujmy a činnosť ľudí. Ľudia ich v závislosti od svojho sociálneho postavenia a kultúrnej výbavy vo svojej činnosti rôzne vnímajú, rôzne interpretujú, zaujímajú k nim rôzne postoje a na základe toho rozdielne konajú. Nie inak je to aj v prípade sociálnych javov a procesov, ktoré súhrnne nazývame problematika menšín. V súlade s tým môžeme známe definície menšín a prístupy k nim zoskupiť podľa perspektívy, z ktorej sa na ne pozerá a z hľadiska účelu – pre jej ochranu a rozvoj.

I. Pojem menšina¹ z perspektívy záujmov rôznych skupín

Ak na pojem *menšina* pozeráme z perspektívy záujmov rôznych skupín, môžeme hovoriť o troch čiastočne sa prekrývajúcich typoch pohľadov. O tzv. *objektívnej perspektíve*, ktorá sa snaží vidieť problematiku cez vedecký opis, o *perspektíve sociálno-kritickej*, ktorá pozerá na problematiku očami príslušníkov menšiny, čiže z perspektívy diskriminácie a znevýhodnenia, o *perspektíve občianskej*, ktorá vidí problematiku z perspektívy rovnosti všetkých občanov pred zákonom bez zohľadňovania ich špecifických črt a je blízka skôr pohľadu dominujúcej majority.²

Perspektíva objektívna - vymedzenie pojmu menšina prostredníctvom vedeckého opisu a pre potreby poznávania.

Ako jeden z prvých definoval pojem menšina Louis Wirth (1945: 347). Jeho definícia sa stala východiskovou pre tie čo nasledovali. Za menšinu považuje skupinu ľudí „ktorí sú vzhľadom na svoje fyzické alebo kultúrne znaky odlišovaní od iných v spoločnosti v ktorej žijú, a to preto, aby sa k nim odlišne a nerovnako pristupovalo, a ktorí preto sami seba považujú za objekty kolektívnej diskriminácie.“

Táto definícia uvádza najdôležitejšie znaky menšiny - stigmatizujúci a nerovnaký prístup zo strany majority a pocit skupinovej diskriminácie na strane minority. Znamená to, že podľa Wirtha menšina nie je menšinou pretože je menej početná ako väčšina, ale preto, že väčšina nad ňou dominuje spôsobom, ktorý menšina považuje za diskriminačný.

Za vyvážený pohľad na to, čím sa vyznačuje menšina a čím vzťah menšina - majorita, možno považovať dnes už takmer 50 rokov starú definíciu Wagleya a Harrisa (1958).

¹ Hovoriť o menšine a o väčšine ako o kompaktných skupinách nie je možné. Väčšina nie je homogénna, je diferencovaná do rôznych skupín, ktoré sa za určitých okolností môžu dostať do pozície menšiny.

² Je symptomatické, že slovenskí nacionalisti, tak ako akýkoľvek iní nacionalisti, považovali preferovanie demokracie a občianskeho princípu pred princípom národným za zradu národných záujmov iba do 1. januára 1993, do vzniku samostatnej SR. Po tomto dátume si občiansky princíp a demokraciu vysvetľovali ako rovnosť občana pred zákonom, jeho právo voliť a povinnosť podriať sa politickým rozhodnutiam aritmetickej väčšiny. V multietnickom ale etnicky organizovanom spoločenstve Slovenska to znamenalo podriadenie národnostných a etnických menšín politickej vôli väčšinového národa.

Menšinu definujú [podľa Simpsona a Yingera (1965: 17), tak, ako to uvádza H. Tajfel (1995: 7)]:

„(1) Menšiny sú podriadené časti komplexných štátnych spoločenstiev; (2) menšiny majú zvláštne fyzické alebo kultúrne črty, ktoré sú dominantnou časťou spoločnosti nízko hodnotené; (3) menšiny sú jednotky vyznačujúce sa sebauvedomením, spájajú ich osobitné črty, ktoré majú ich členovia a osobitné znevýhodnenia, ktoré prinášajú tieto črty; (4) členstvo v menšine sa prenáša zákonom dedičnosti, ktorý spája nasledujúce generácie dokonca aj vtedy, keď chýbajú ľahko rozlíšiteľné osobitné kultúrne alebo fyzické črty; (5) príslušníci menšín majú tendenciu dobrovoľne alebo z nutnosti uzatvárať manželstvá v rámci skupiny.“

Táto definícia hovorí o niektorých skutočnostiach, ktoré zasluhujú viac pozornosti.

Ad 1. O menšinách možno hovoriť iba vo vzťahu k makroštruktúre akou je globálna spoločnosť (v našom prípade ide o spoločnosť, ktorú tvoria občania ČR). Pritom platí, že menšina je v podriadenom postavení.

Znamená to, že menšina nie je menšinou pre svoj menší počet, ale preto, že väčšina nad ňou dominuje - mocensky, organizačne, kultúrne a sociálnym postavením svojich členov. To ale znamená, že dominujúca majorita má možnosť menšinu diskriminovať, páchať na nej násilie. Podriadené, nedominantné postavenie v makroštruktúre a tým m o ž n o s ť byť diskriminovaný, byť vystavený riziku násilia sú znaky, ktoré z danej skupiny robia menšinu. Bez týchto znakov nie je možné hovoriť o menšine. Početnosť nie je podstatná pre odlišenie menšiny a väčšiny, nižší počet je ale spravidla sprievodným znakom skupiny, ktorá je v menšinovom postavení. Inými slovami, sociologický význam menšiny nie je totožný s významom matematickým. Pre zdôraznenie toho, že početnosť "nerobí" menšinu menšinou, je výstižnejšie hovoriť o menšine a dominujúcej časti spoločnosti, a nie o menšine a väčšine.

Ad 2. Znaky, o ktoré sa opiera menšinový status, majú charakter kultúrnych znakov, a to aj vtedy, keď ide o znaky fyzické (farba pleti, tvar nosa, hlavy a pod). Fyzické znaky sa stávajú zvláštnymi a takými ktoré človeka vydeľujú nie preto, že existujú, ale preto, že im spoločnosť prisudzuje takýto význam. Mechanizmus vydeľovania INÝCH a vydeľovania SA, na základe napríklad aj fyzických znakov, je normálnou súčasťou skupinotvorného procesu. Ale to, čo z jedných ľudí robí príslušníkov menšiny a z iných dominujúcej majority je spájanie týchto znakov s určitými vlastnosťami - niektoré s negatívnymi, iné s pozitívnymi. Ide teda o proces kategorizácie a stigmatizácie, ktorý ľudí s negatívne hodnotenými znakmi zaraďuje do menšiny a legitimizuje tak ich marginalizáciu, alebo vylúčenie zo spoločnosti. A ľudí s pozitívne hodnotenými znakmi zaraďuje do dominujúcej majority. O tom, ktoré znaky budú ako hodnotené rozhoduje samozrejme dominujúca majorita. Stretávame sa tu s problematikou stereotypov, predsudkov, netolerancie, s problematikou obetného baránka a perzekučných stereotypov.

Ad 3. Subjektívna deklarácia príslušnosti k menšine je pre jej existenciu veľmi dôležitá. Menšina neexistuje bez vedomia svojich členov, bez vedomia toho, že majú spoločnú identitu označovanú ako MY, ktorá ich odlišuje od ONI, od majority.

Pre existenciu menšiny je subjektívna deklarácia príslušnosti k menšine však menej dôležitá ako dôsledky marginalizácie a exklúzie členov menšiny zo spoločnosti. Menšina sa začína sebaobranne uzatvárať a narastá v nej pocit skupinovej diskriminácie, ale tiež vnútroskupinovej solidarity. Menšina si tak do svojej kolektívnej pamäti a identity zabudováva tiež reakciu na to, že jej majorita vydeľuje, resp. kedysi vydeľovala menšinové

postavenie. Má to podobu mýtov, vlastného výkladu historických udalostí a pod.³ Výsledkom môžu byť v identite menšiny aj majority zabudované predsudky a intolerancia.

Ad 4. Členstvo v menšine sa dedí a dedí sa nielen biologicky, narodením sa do nej, ale predovšetkým, a to treba zvlášť zdôrazniť, kultúrne.⁴ Znamená to dve veci. Menšina je z hľadiska času svojho trvania skupinou dlhotrvajúcou, čiže trvá dlhšie ako život jednej generácie jej členov. Každá menšina má preto rozvinuté mechanizmy ochrany, rozvíjania a odovzdávania svojho kultúrneho dedičstva a svojej identity ďalším generáciám. Sú to mechanizmy, ktorými zabezpečuje kontinuitu svojho trvania. Prijímanie akýchkoľvek významnejších zmien, ak nemajú ohroziť jej identitu a stabilitu ako skupiny, musia preto trvať dlhšie ako jednu generáciu, aby menšina ich dokázala integrovať do svojej identity.⁵ A po druhé, menšinovosť (ako znak dedený kultúrne) označuje status skupinový, nie individuálny a jednotlivci sa ho nemôžu ľahko a svojvoľne zbaviť. Príslušnosti k menšine sa jej členovia môžu zbaviť iba vtedy, keď majorita aj menšina prestanú určité znaky považovať za znaky menšinovosti (napríklad, keď sa farba pokožky, alebo nejaký iný antropologický znak stane neutrálnym znakom). Ak sa tak nestane a príslušník menšiny vydelenej na základe daného znaku sa rozhodne menšinu opustiť, tak možno očakávať, že sa pre obidve skupiny stane zradcom a žiadna ho neprijme za člena.

Znak dedičnosti (aj keď hlavne kultúrnej) je dôležitý aj preto, že nám hovorí, že menšiny sú skupiny, do ktorých sa narodíme, členmi menšiny sa nestávame z vlastného rozhodnutia (toto pravidlo nespochybňuje ani niekoľko málo výnimiek, ktoré sa občas stanú).

Ad 5. Menšina má tendenciu reprodukovať sa endogamne. Inak povedané, menšina má tendenciu sebaobrane sa uzatvárať kultúrne aj biologicky, a to úmerne miere svojho ohrozenia. S rastúcim ohrozením rastie miera uzavretosti menšiny. Endogamia má teda viac kultúrny ako biologický charakter. Miera intolerancie, ktorá sa v tomto prípade prejavuje uzatváraním sa skupiny do vlastného „sňatkového bazénu“ môže byť na strane menšiny niekedy väčšia ako na strane majority. Deje sa tak vtedy, keď menšina má pocit výnimočnosti alebo zvláštneho posolania.⁶ Deje sa tak tiež vtedy, keď rozdiel kultúr je v danom čase príliš veľký (napríklad komunity z islamských krajín v európskych krajinách) a menšina nie je v stave túto sociálno-kultúrnu vzdialenosť prekonať a uzatvára sa do seba.

Napriek svojej mnohodomenzionálnosti uvedená definícia nerieši dve veci, o ktorých hovoria nasledujúce dva prístupy k problematike menšín - Giddensa a Tofflerových. Definícia

³ Napríklad Slováci majú z obdobia, kedy boli v menšinovom postavení, v kolektívnej pamäti stále pocit krivdy a nedôvery voči Maďarom a Čechom ako skupinám, ako národom. Takisto majú svoj vlastný výklad udalostí na ktoré sa odvolávajú ako na svoju slávnu minulosť z ktorej čerpajú legitimitu svojej existencie. Tým istým udalostiam však napríklad Maďari prisudzujú iný význam. Inak povedané, samotné udalosti nie sú podstatné, dôležitý je ich výklad, ktorý všetci akceptujú a veria mu.

⁴ To, že menšina trvá biologicky je výsledok reprodukčného procesu, samozrejme, ale fakt narodenia sa do skupiny ešte neznamená fakt prijatia za jej člena. Rozhoduje rituálny akt prijatia, čo je úkon kultúrny a nie biologický. Sú prípady, kedy rodina narodené dieťa neprijme. Zo starobylého Ríma napríklad poznáme zvyk polozenia dievčaťa v košíku pred dvere na znak toho, že žien je v hospodárstve už dosť a ten, kto sa zľutuje, môže si dieťa vziať. Stredovek poznal odkladanie detí pred dvere kláštorov. Dnes ich odkladáme v baby boxoch, niektorí na chodbách nemocníc. Práve tak, ako naturálna skupina prijíma novonarodeného člena, práve tak ho môže po čase vylúčiť, resp. on môže zo skupiny sám odísť. V naturálnych skupinách sa takéto dramatické udalosti stávajú málokedy, členstvo v nich je nám obyčajne prisúdené doživotne - aj s identitou a stigmou, ktorá s tým súvisí. V otvorenej spoločnosti sú zmeny v príslušnosti ku skupinám, do ktorých sa narodíme do istej miery možné bez takýchto dramatických následkov.

⁵ Komunistický režim to nerešpektoval vo vzťahu k žiadnej skupine - my ako majorita sme to nejako prežili a ustáli, etnickú skupinu akou boli Rómovia to destabilizovalo.

⁶ Napríklad enklávy karpatských Nemcov na Slovensku, Česi (aj Slováci) v Rumunsku, na Volyni na Ukrajine, atď.

nehovorí o tom, že aj majorita má tendenciu sa uzatvárať a vylučovať niektoré skupiny a takto akoby „vyrábať“ menšiny (pozri Giddens, 1999).⁷ Nehovorí tiež o tom, že menšinový zážitok, pocit „menšinovosti“, nie je vyhradený iba členom menšín, ale môžu ho autenticky prežívať aj členovia dominujúcej majority v súvislosti s plnením niektorej zo svojich sociálnych rolí (pozri Toffler, 1996). Obidve tieto skutočnosti sú dôležité pre právno-politické aj pre sociálno-politické opatrenia, ktoré zabezpečujú ochranu a rozvoj ľudí v menšinovom postavení.

A. Giddens (1999: 229) rozoznáva menšinu v štatistickom zmysle a v zmysle sociologickom. Za menšiny v sociologickom zmysle považuje „[...] pouze skupiny, jejichž příslušníci jsou v *nevýhodě* oproti členům většinové populace a mají určitý pocit *skupinové solidarity* či *sounáležitosti*. Tato vzájemnost a společné zájmy se obvykle umocňují, když se příslušníci menšiny stávají terčem předsudků a diskriminace. Příslušníci menšiny se sami často považují za 'vyčleněné' z většinové společnosti. Obvykle bývají do určité míry fyzicky a sociálně izolováni od společnosti jako celku, soustředěni v určitých čtvrtích, místech, nebo oblastech dané země. Jen zřídka dochází ke sňatkům s příslušníky většiny nebo jiných menšín. Příslušníci menšiny často aktivně prosazují **endogamii** (tj. sňatky jen uvnitř skupiny), aby si udrželi kulturní svébytnost.“ Giddens teda menšinu chápe ako výsledok procesu sociálneho uzatvárania sa väčšiny a vylučovania „iných“ a ako výsledok snahy menšiny uchovať si svoju identitu.

Mechanizmus vylučovania sa môže týkať menšín, ako o nich hovorí definícia Wagleya a Harrisa, ale môže sa týkať aj skupín iného typu, napríklad ľudí postihnutých, chudobných, s alternatívnym životným štýlom a pod. Ich členmi sa ľudia môžu stať už nielen faktom narodenia sa do skupiny a rituálneho prijatia za člena (napríklad krstom), ale aj ako dôsledok „osudu“, nejakej sociálnej či politickej udalosti (napr. z večera na ráno môže človek pre politické zmeny prísť o majetok, postavenie a stať sa členom prenasledovanej politickej menšiny, môžu sa zmeniť hranice štátu a on sa ocitne v susednom štáte ako príslušník menšiny a pod.).

Pokiaľ Giddens vo svojom prístupe nespochybňuje dôležité kritérium menšiny, podľa ktorého sa skupina považuje za menšinu iba vo vzťahu k makroštruktúre, tak A. Toffler a H. Tofflerová (1996: 92-95) toto kritérium spochybňujú a stotožňujú menšiny so záujmovými skupinami a ešte širšie s rozmanitosťou skupín vôbec. V tomto zmysle sme každý členom nejakej menšiny, resp. niekoľkých menšín.

Tento prístup sa na prvý pohľad javí ako neužitočný, pretože ak sme všetci príslušníkmi nejakej menšiny, tak pojem *menšina* splýva s pojmom skupina a ako pojem, ktorý sa začal používať neskôr, sa stáva zbytočný. Zdanie však klame. Prístup Tofflerových rieši zložitú problematiku tých ľudí, ktorí v zmysle predchádzajúcich definícií nie sú príslušníkmi žiadnej menšiny, ale napriek tomu majú skúsenosť s menšinovým postavením. Ich zážitky, postavenie v spoločnosti a konanie sa neodlišujú od zážitkov, postavenia a konania tých, ktorí sú príslušníkmi klasických, tradičných menšín⁸. Dôležité je to vo vzťahu k sociálnej politike a sociálnej práci, kde je potrebné hovoriť o menšinách nielen ako o sociálnych skupinách, ale aj o menšinách ako o sociálnych kategóriách. Tento prístup umožňuje uvedomiť si, že sociálne intervencie používané v sociálnej práci s klasickými

⁷ Príkladom je rozvoj rómskej identity v krajinách strednej Európy, kde etnicky definované národy nie sú ochotné prijať Rómov ako svojich členov. Rómski aktivisti z toho usudzujú, že ak Rómovia nemajú ostať na okraji spoločnosti ako príslušníci akejsi nejasnej etnickej populácie, musia sa na báze svojej etnicity zmeniť v národ.

⁸ Ide o menšiny národnostné, etnické, jazykové, náboženské.

menšinami je možné využívať aj v práci so skupinami, ktoré s tradičnými menšinami, ktoré sú definované v legislatíve, nemajú zdanlivo nič spoločné.

Celkove možno povedať, že keď tzv. objektívne definície hovoria o menšine, majú na mysli minimálne tieto znaky:

- znaky, o ktoré sa opiera menšinový status sú definované kultúrne;
- k menšinám a menšinovým skupinám môže dominujúca majorita pristupovať nerovnako, pretože nie sú dostatočne silné, aby sa ochránili pred takýmto prístupom;
- menšinovosť označuje skupinový status, nie individuálny a jednotlivci sa ho nemôžu ľahko a svojvoľne zbaviť;
- sociologický význam menšiny nie je totožný s matematickým významom menšiny ako početne menšej skupiny.

Perspektíva sociálne - kritická (pohľad očami menšiny)

V 70. a 80. rokoch minulého storočia v mnohých definíciách menšín sa začal klásť dôraz na nerovnaký prístup zo strany majority. Dávali ho do súvislosti s mocenskými vzťahmi a pomenovali ho ako dominovanie väčšiny a väčšinu pomenovali dominujúcou časťou spoločnosti. Zdalo by sa, že to nie je nič nové, na nerovnosť vzťahu väčšina - menšina upozornil už predsa L. Wirth (pozri vyššie). Nová bola ale zmena optiky - z problematiky menšín, čiže problému, ktorý má väčšina s menšinou, sa stala otázka vzťahu dominujúcej časti spoločnosti a menšiny. Dominujúca majorita sa učila nazerať tento vzťah aj z pozície menšiny a jej pohľadom. Majorita sa učila tiež rešpektu k menšinám.⁹ Malo to však jeden nedostatok - prílišné zdôrazňovanie mocenského aspektu vzťahu *väčšina - menšina*. Deformovalo to mnohodimenzionálnosť problematiky. O tom, či dané skupiny budú v spoločnosti považované za menšinu, alebo nie rozhoduje síce vo veľkej miere dominujúca majorita, ale nemožno prehliadať, že o tom rozhodujú tiež samotné tieto skupiny, a to tým, či sa rozhodnú sebaobranne sa uzavrieť a utvoriť menšinu a svojou intoleranciou tak vnútiť majorite svoje menšinové postavenie (napríklad čínske komunity, islamské komunity), alebo nie. Ide tiež o to, že mnohé skupiny, považované za tradičné menšiny (etnické a rasové, národnostné, jazykové, náboženské), existujú nezávisle na tom, či im dominujúca časť spoločnosti z titulu svojho dominujúceho postavenia láskavo prideliť alebo neprideliť status menšiny. Tradičné menšiny existovali, existujú a budú existovať ako svojbytné skupiny nezávisle od vôle dominujúcej majority, nezávisle od toho, ako ich pomenuje a čo sa s nimi snaží urobiť.

Musil a Navrátil (1999) uvádzajú definíciu menšiny podľa Shaefera takto: „Shaefer (1996:5) definuje menšinu jako *podřízenou skupinu, jejíž příslušníci mají významně méně kontroly nebo moci nad svými životy než mají příslušníci dominantní nebo většinové skupiny.*’ Charakteristickými znakmi takto vymezené menšiny podle Shaefera jsou:

⁹ Tento proces sa samozrejme netýkal krajín, kde vládol komunistický režim. V týchto krajinách sa to učíme až teraz. Mnohé bývalé komunistické krajiny prešli (prechádzajú), obdobím takmer ničím neobmedzenej vlády väčšiny, ktoré legitimitu svojej moci opierali o výsledky demokratických volieb. Vychádzali z presvedčenia, že spolu so získanou väčšinou získali aj právo svojvoľne rozhodovať o živote tých, ktorí ostali v menšine. Nepokryte uplatňovali zásadu, podľa ktorej víťaz berie všetko. Prejavilo sa to nielen nerešpektovaním a nereflektovaním názorov politickej menšiny - opozície (napríklad na Slovensku v rokoch 1994 - 1998, v Bielorusku doteraz), ale aj svojvoľným konaním vo vzťahu k etnickým a národnostným menšinám (napríklad na Slovensku vo vzťahu k maďarskej menšine v rokoch 1992 - 1998 a k rómskej menšine po celé obdobie, práve tak dobre by bolo možné uviesť krajiny bývalej Juhoslávie, o krajinách bývalého ZSSR ani nehovoriac, ale do istej miery aj ČR vo vzťahu k rómskej menšine).

1. tělesné nebo kulturní charakteristiky, které jejich příslušníky odlišují od příslušníků dominantní skupiny,
2. zkušenost předsudečných postojů a znevýhodnění,
3. příslušnost k minoritní skupině není dobrovolná,
4. pocit solidarity s jinými příslušníky téže skupiny,
5. sňatky jsou uskutečňované obvykle mezi příslušníky téže skupiny.“

Celkovo možno povedať, že tzv. sociálne - kritické definície považujú diskrimináciu menšiny a jej obmedzený prístup ku zdrojom spoločnosti za definičný znak menšiny. V súvislosti s tým zdôrazňujú ďalšie súvisiace znaky:

- exklúziu menšiny a súvisiace sociálne uzatváranie sa menšiny,
- skúsenosť znevýhodnenia a súvisiaci pocit skupinovej diskriminácie a na tom základe sa rozvíjajúcu vnútroskupinovú solidaritu,
- deklarácia príslušnosti k menšine nie je tak dôležitá ako pocit diskriminácie.

Tento prístup hovorí o tom, že za postavenie a situáciu menšiny zodpovedá dominujúca majorita. Ak menšina prijme tento uhol pohľadu nekriticky, bez reflexie, hrozí jej nebezpečie, že začne strácať pocit zodpovednosti za svoj osud a za svoje postavenie a osudy bude stále viac obviňovať majoritu.¹⁰

Na pôde tohoto prístupu sa hovorí o kolektívnych právach menšín. Z hľadiska metód intervencie na pôde sociálnej práce sa hovorí o potrebe antiopresívnych intervencií.

Perspektíva občianska (pohľad očami majority)

Definície tohoto druhu nie sú vyjadrené explicitne vo vedeckých publikáciách či v legislatíve. Možno ich odvodiť skôr z politickej praxe, z prístupov verejnej správy k riešeniu tzv. problémov s menšinami. Ide o prístupy, ktoré zdôrazňujú, že vo verejnom priestore má každý občan rovnaké práva a rovnaké povinnosti, že pred zákonom sú si všetci rovní, že špecifické opatrenia na ochranu menšín je treba robiť až vtedy, keď vzniknú problémy s diskrimináciou, že vyrovnávacie opatrenia sú neprípustné, pretože narušajú rovnosť občanov.

Tento prístup je necitlivý na riešenie situácie menšín, ktoré nie sú dostatočne silné a vyspelé, aby voči majorite uhájili svoju odlišnosť. To, že vychádza striktne z občianskeho princípu znamená, že menšinovosť je čisto záležitosťou individuálnou a vnútornou záležitosťou menšiny, čo znamená, že menšinová kolektívna etnická identita je pre verejný priestor nezaujímavá dovtedy, kým menšina nie je v stave do tohto priestoru vniesť svoje záujmy tak, aby sa stali legitímnym problémom celej spoločnosti. V podmienkach etnických štátov strednej Európy to znamená zvýšené nebezpečie asimilácie všetkých menšín, predovšetkým ale tých, ktoré nie sú dostatočne silné početne, politicky, alebo ekonomicky, alebo kultúrne svojou identitou.

Tento prístup hovorí o tom, že za svoje postavenie a situáciu si môžu menšiny zväčša sami, resp. že pomôcť si musia predovšetkým sami, pretože štát im môže zabezpečiť iba rovné postavenie jednotlivých príslušníkov menšiny pred zákonom a z legislatívneho hľadiska rovný prístup jednotlivých ich príslušníkov k príležitostiam. Kolektívne práva menšín a vyrovnávacie opatrenia sa považujú za neprijateľné. Dôsledkom je zvýšené nebezpečie asimilácie a znížená úroveň ochrany menšín.

II. Pojem menšina z perspektívy jej ochrany a rozvoja

¹⁰ To sa stalo napríklad Slovákom vo vzťahu k Maďarom v období Rakúsko – Uhorska, do istej miery tiež Poliakom vo vzťahu k Rusom ako okupačnej mocnosti pred rokom 1918.

Ak sa na menšiny pozeráme z hľadiska intervencií do problematiky menšín, tak môžeme hovoriť o prístupoch, ktoré svoju inšpiráciu čerpajú z potreby ochrany menšín. Z inštitucionálneho hľadiska ich možno členiť na právno-politické, sociálno-politické a kultúrno-politické.

Prečo ochraňovať?

Príslušnosť k menšine nie je obyčajne dobrovoľná, nie je výsledkom voľby, ale znakov, ktoré „udelil“ osud, zväčša narodením sa v určitej skupine. Táto príslušnosť je obyčajne trvalá a v niektorých prípadoch prináša nevýhody ako taká, aj bez diskriminačného „príspevku“ majority. V súlade s potrebou rešpektovať prirodzené ľudské práva a ľudskú dôstojnosť, majorita nesmie využívať svoje dominovanie na prehlbovanie týchto nevýhod a diskriminovať týchto ľudí, používať voči nim násilie, ponížovať ich či inak znevýhodňovať. Menšinu musia pred týmito možnosťami chrániť minimálne zákony, najlepšie aj kultúra rešpektu k potrebám ktoré súvisia s menšinovým postavením a k osobitostiam menšinového videnia sveta. Ochraňovať pred možnosťou diskriminácie a násilia však nestačí, ľudia v menšinovom postavení potrebujú aj osobitné práva, ktoré dominujúca majorita nepotrebuje a ich potrebu často ani nevníma (napríklad možnosť chránených dielní, možnosť vzdelávania v materinskom jazyku a pod.).

Ochrana a rozvoj menšín a menšinových skupín je potrebná aj preto, aby sa uchovala prirodzená heterogenita modernej spoločnosti, ktorá je predpokladom jej normálneho fungovania a zdravého vývoja. Heterogenita spoločnosti je síce nezničiteľná, ale možno ju politickými prostriedkami vážne deformovať. Nacizmus a komunizmus to predviedli názorne a s dlhodobými dôsledkami. Aj preto treba naturálne existujúce menšiny a menšinové skupiny chrániť.

Potreba ochrany menšín a ich rozvoja si vynútila odlišné vymedzenie menšiny v oblasti politických vzťahov a odlišné v oblasti sociálnej politiky a sociálnej práce. Spôsob ochrany vo veľkej miere závisí od toho, ako daná skupina vzniká a na základe čoho trvá. Možno povedať, že čím členstvo v skupine menej závisí od rozhodnutia jej členov (naturálne skupiny), tým viac rastú požiadavky na ochranu týchto skupín a členstva v nich. Títo ľudia totiž nenesú žiadnu zodpovednosť za to, že sa narodili v menšinovej skupine a vybrať si členstvo v nejakej inej, alternatívnej skupine, je pre nich nemožné, alebo takmer nemožné. Do svojej skupiny sa narodili, sú v nej socializovaní, stotožnení s ňou, majú jej identitu. Úplná zmena tejto prirodzene získanej identity je veľmi ťažká. Navyše, členstvo v prípadnej novej skupine nezávisí iba od ich rozhodnutia, ale aj od prijatia touto novou skupinou. A ťažko očakávať od majority, že bez problémov prijme niekoho, koho už raz vylúčila, resp. kto bol už raz označený ako príslušník menšiny. Títo ľudia majú iba obmedzenú možnosť zmeniť svoju identitu a členstvo.

Neznamená to, že všetky prirodzene existujúce skupiny a sociálne kategórie s trvalými, nezávisle na vôli jedinca získanými znakmi zasluhujú ochranu a podporu za akýchkoľvek okolností. Napríklad, ak sa národnostná menšina usiluje o odtrhnutie štátneho územia na ktorom žije, ak menšina má neúnosné požiadavky na obmedzené zdroje sociálnej pomoci, ak nie je možné požiadavky splniť (napríklad dvojjazyčná výučba v obci, v ktorej je iba minimálny počet žiakov inej národnosti) a pod. Podmienky neposkytnutia ochrany a podpory však musia byť vopred jasne stanovené a legitimizované medzinárodnou kontrolou.

Za menšiny v širokom ponímaní budeme vzhľadom na potrebu ich ochrany považovať sociálne skupiny, ale aj všetky sociálne kategórie, ktorých členovia získali svoje

charakteristické znaky nezávisle na svojom rozhodnutí, tieto znaky majú trvalý charakter a v spoločnosti aktuálne vytvárajú možnosť pre znevýhodnenie ich nositeľov.

Právne - politické definície menšín. Príslušnosť k menšine z hľadiska politických vzťahov.

Môžeme hovoriť o prístupoch režimov autoritatívnych a demokratických.

Prístup k menšinám v autoritatívnych režimoch

Cieľom týchto režimov nebola ochrana menšín. Autoritatívny prístup sa spája s určitou ideológiou, ktorej slúži. Tej je podriadená aj politika voči menšinám. Ak za referenčný rámec budeme považovať minulé storočie, tak môžeme hovoriť o pohľade na menšiny a o opatreniach vo vzťahu k nim v režime fašistickom, hlavne v nacistickom, v režime komunistickom a v štátoch autoritatívnych s prevahou nacionalizmu a často náboženského fundamentalizmu (napríklad Slovenská republika v rokoch 1939 – 1945).

Menšiny v nacistickom režime

Ideálom nacistického režimu bola rasovo a geneticky zdravá spoločnosť nadľudí, dnes by sme povedali supermanov. Tzv. menejcenní ľudia (napr. mentálne postihnutí) a menejcenné etniká (nielen židia a Rómovia, ale aj Slovania) boli vraždené, resp. presídľované. V plánovanej tisíc ročnej nacistickej ríši menšiny nemali miesto.

Menšiny v komunistickom režime

V plánovanej spoločnosti večnej komunistickej rovnosti a sociálnej spravodlivosti menšiny tiež nemali svoje miesto, pretože všetky významné diferencie medzi ľuďmi vraj zaniknú po odstránení súkromného majetku a vykorisťovania. V prechodnom období ku komunizmu, v socializme, sa rávalo ešte s menšinami národnostnými. Možno preto, že to boli jediné menšiny, existenciu ktorých nebolo možné prehliadnuť a možno aj preto, že to boli jediné menšiny, o ktorých hovorili Lenin a Stalin.

Malá československá encyklopédie (1986) sa venuje iba národnostným menšinám (heslo „Menšiny“ v tejto encyklopédii vôbec nie je) a definuje ich takto: „Menšiny národnostní, část obyv. (příslušníků) státu, lišící se od převládající většiny obyv. z hlediska národnosti, jaz., náb. nebo rasy.“

Ako vidíme definícia hovorí:

- Menšinami sú iba menšiny národnostné. Menšiny boli teda chápané v tom najužšom možnom význame.

- Menšinami sú teda skupiny, ktoré sú súčasťou iného národa a odlišujú sa prípadne aj iným jazykom, náboženstvom či rasou. Môžeme to považovať aj za nesmelý pokus rozšíriť obsah pojmu „menšina“ aj na iné skupiny ako národnosti.¹¹

¹¹ Komunistický koncept menšiny bol totiž v súlade s marxisticko-leninskou teóriou orientovaný iba na národnostné rozdiely. V textoch Lenina a Stalina sa nehovorí o politike menšinovej, ale národnostnej a československí korifeji komunizmu si zrejme netrúfli otvorene korigovať „klasikov“. V Poľsku, ktoré si v komunistickom bloku zachovalo určitú mieru autonómie, si s marxisticko-leninskou ortodoxiou robili menšie problémy, ale nie až tak malé, aby výrazne vybočili z rady. *Encyklopedia Powszechna* (1975, tretí diel) obsahuje osobitné heslo „Menšina“ a definuje ju takto: „Menšiny, skupiny obyvateľstva daného štátu, ktoré sa odlišujú od väčšiny jeho obyvateľov svojou príslušnosťou národnou, rasovou, jazykovou alebo náboženskou; v užšom význame menšiny národné, ktoré sú v štáte, ktorý má inú etnickú väčšinu a nie sú na teritóriu, ktoré je vyčlenené politicky a administratívne v rámci federácie.“ Text ďalej rozsiahle opisuje národnostné menšiny, k iným typom menšín sa už nevracia. Je symptomatické, že Poliaci nehovoria o národnostných, ale o národných menšinách.

- *Prevládajúcu väčšinu* definícia nešpecifikuje. Zo spojenia oboch slov (autor hesla potreboval zdôrazniť *väčšinu* tým, že ju upresnil ako prevládajúcu) možno usúdiť, že marxisticko-leninská teória v socialistickom Československu chápala väčšinu v zmysle početnej prevahy a mocenského dominovania, čo našlo svoje vyjadrenie v koncepcii štátotvorného národa.

Prístup k menšinám v demokratických štátoch

Právne - politické definície menšín slúžia v demokratických krajinách pre potreby ich politickej ochrany a zabezpečenia rovnakého prístupu ku všetkým členom spoločnosti. Menšina sa v súvislosti s tým chápe v užšom ponímaní, kde je ťažké spochybníť, že daná skupina je menšinou, pretože členstvo v nej má hlavne naturálny charakter. Za menšiny hodné ochrany sa preto vo všeobecnosti považujú menšiny tradičné, čiže etnické a rasové, národnostné, jazykové, náboženské. V poslednom období možno pozorovať snahy rozšíriť rozsah takto ponímaných menšín a legitimizovať ako menšiny skupiny s odlišným sexuálnym správaním a skupiny spájané s problematikou gender. Na pôde politických vzťahov nie sú tieto nové tendencie vnímané tak ústretovo, ako na pôde sociálnej politiky a sociálnej práce.

Právne - politické definície zaznamenali určitý vývoj. Ako príklad môže slúžiť vývoj pojmu *menšina* na pôde Spojených národov. Ide o definície vytvárané preto, aby mohli medzinárodnému spoločenstvu slúžiť ako vodítko pre ochranu menšín. Packer (1993, podľa Lord 1999: 26) uvádza tri definície z rôznych období:

Z roku 1950.

„a) Termín menšina zahrnuje pouze ty nedominantní skupiny populace, které mají a chtějí si zachovat stálou etnickou, náboženskou a jazykovou tradici nebo charakteristiky zřetelně odlišné od ostatní části populace;

b) takovéto menšiny by měly zahrnovat dostatečný počet osob schopných samostatně vymezit tyto charakteristiky.

Členové takovéto menšiny musejí být loajální ke státu, jehož jsou součástí. (UN Doc. E/CN.4/358).“

Z roku 1979.

„Početně menší skupina obyvatel státu v nedominantní pozici - jejíž členové mají příslušnost tohoto státu - disponuje etnickými, náboženskými a jazykovými charakteristikami, odlišujícími se od zbytku populace, a vykazují, byť jen implicitně, vědomí solidarity zaměřené na ochranu vlastní kultury, tradice, náboženství nebo jazyka. (UN Doc. E/CN.4/Sub.2/284/Rev.1 at para.568)“

Z roku 1985.

„Skupina obyvatel státu, tvořící početně menšinu v nedominantní pozici uvnitř státu, disponující etnickými, náboženskými nebo jazykovými charakteristikami, které jsou odlišné od charakteristik většiny obyvatel, mající vědomí vzájemné solidarity, motivované, byť jen implicitně, kolektivní vůlí přežít, a jejímž cílem je dosáhnout rovnosti s většinou, jak ve skutečnosti, tak podle zákona. (UN Doc.E/CN.4/Sub.2/1985/31 of 14/5/85 at para.181)“

Vývoj, akým prešlo medzinárodné spoločenstvo pri chápaní problematiky menšín je zrejmý, keď postavíme vedľa seba kľúčové slová z jednotlivých definícií: ***zachovať*** (r. 1950), ***ochrániť*** (r. 1979), ***dosiahnuť rovnosť*** (r. 1985). Tieto kľúčové slová predznamovali aj akcenty, ktoré medzinárodné spoločenstvo kladlo v jednotlivých obdobiach do popredia pri riešení problematiky menšín.

Situácia v Európe má z hľadiska ochrany menšín a menšinovej problematiky vôbec svoje špecifiká a prejavujú sa aj v prístupe k vymedzeniu pojmu *menšina*.

Po páde komunizmu v Európe sme na jednej strane svedkami zjednocovania sa kontinentu, ale zároveň aj rastu rozsahu a intenzity etnických konfliktov a zvýšenej pozornosti, ktorá sa venuje prevencii diskriminácie rôznych typov menšín. Sme svedkami snahy o také právno-politické definície menšín, na ktorých by bolo možné postaviť menšinovú politiku mnohokultúrnej zjednotenej Európy. Jedným z takých pokusov je aj definícia, ktorú uviedol Niessen Jan (2000: 25-26) v publikácii o rozmanitosti a súdržnosti pre Radu Európy. Uvádza:

„Neexistuje žiadna obecně prijímaná právní definice menšiny. V nejlepším případě mezinárodní organizace a různé národní vlády rozpoznávají menšiny podle jejich etnických, rasových, jazykových nebo náboženských zvláštností. Tento termín obvykle označuje osoby bydlící na území státu a mající k danému státu historické a pevné vazby, přičemž se zároveň vyznačují etnickými, rasovými, náboženskými nebo jazykovými rysy, které si přejí uchovat. ... Aniž bychom ztratili ze zřetele nesmírnou rozmanitost těchto skupin, označujeme je v této Zprávě souborným termínem Menšiny. To, co mají společné navzájem i s imigranty, je skutečnost, že se liší od většinových, resp. dominantních skupin společnosti z hlediska etnického nebo národnostního původu, kultury, jazyka, náboženství a barvy pleti.“

Vidíme, že menšina sa na pôde moderných právno-politických definícií, ktorých cieľom je politika tolerancie, pomoci a rovnosti, chápe takto:

- ide o občanov určitého štátu, ktorí majú k územi, ktoré obývajú, pevné historické väzby;
- prislúcha jej ochrana, pretože je v nedominantnej pozícii;
- ide o skupiny, ktoré si prajú uchovať svoju osobitosť a sú schopné formulovať svoju spoločnú vôľu, inými slovami neide o sociálne kategórie bez skupinovej identity.
- neide iba o etnické, resp. národnostné menšiny, ale o široký vejár skupín etnických a rasových, národnostných, jazykových a náboženských.

Menšinami v politickom diskurze teda nie sú sociálne kategórie, ktorých hlavnou charakteristikou je niektorý zo sociálnych znakov uplatňovaných v štatistike či v sociálnych analýzách (napr. zdravotne postihnutí, ľudia vo veku 80 a viac rokov, týrané deti a pod), ani krátkotrvalé skupiny a skupiny, ktoré nemajú naturálny pôvod.

Je príznačné, že definície na pôde marxizmu-leninizmu sa nezmieňovali o potrebe zachovať či ochraňovať menšinové spoločenstvá (pozri vyššie). Má to tri dôvody.

Komunistický režim považoval ochranu menšín za zbytočnú, za potrebnú považoval starostlivosť o menšiny v socializme, čiže iba v prechodnom období budovania komunizmu. Podľa tejto ideológie sa totiž každý automaticky stáva slobodným v tom najvlastnejšom význame toho slova v tom momente, kedy sú likvidované kapitalistické výrobné vzťahy. Tie sú podľa tejto ideológie považované v konečnom dôsledku za príčinu všetkej sociálnej nerovnosti a nespravodlivosti, v tom aj nerovného a nerovnoprávneho postavenia menšín. Takže žiadna osobitná ochrana menšín, alebo akejkolvek inej skupiny nie je potrebná po odstránení vykorisťovateľského spoločenského zriadenia. Potrebná je iba starostlivosť o kultúrny rozvoj menšín (ale iba tých, ktoré zriadenie uznávalo - Chorváti neboli v socialistickom Československu uznaní za menšinu do roku 1989, Nemci do r. 1968, Maďari do polovice 50. rokov, Rusíni do r. 1989 atď.). Ale aj táto starostlivosť je potrebná iba dovtedy, kým etnická a národnostná diferenciácia, ako údajný prežitok minulosti, nebude prekonaná novým konceptom, revolučným konceptom proletárskeho internacionalizmu. Dôsledkom bola bezprecedentná asimilácia menšín vo všetkých krajinách komunistického

bloku, s výnimkou Juhoslávie, ktorá budovala komunizmus založený na spolupráci samosprávne riadených kolektív.

Právo národa na sebaurčenie v komunistickom režime znamenalo ničím nebrzdené dominovanie tzv. štátotvorného národa v danom národnom štáte.¹² Ukážkou typicky komunistického riešenia národnostnej otázky bola komunistická deformácia idey sebaurčenia národov. Komunistická propaganda sa snažila vytvoriť dojem, že politické usporiadanie socialistických krajín zabezpečuje slobodu národom tým, že rešpektuje právo národov (ale nie národností) na sebaurčenie. Ktorá národná pospolitosť (aj v podobe národnostnej menšiny) však môže realizovať svoje právo na sebaurčenie a na národný/národnostný život a ktorá nie to riešil režim nie podľa toho, či je toho schopná a či v tom smere nepotrebuje pomoc a ochranu, ale podľa politických záujmov dominujúcej majority.¹³

Nadradenosť princípu proletárskeho internacionalizmu nad národnou suverenitou a nad slobodným rozvojom etnických a národnostných spoločností. Táto nadradenosť sa prejavila nielen brutálnym potlačením protikomunistického povstania v Maďarsku v roku 1956 a kolektívnou okupáciou Československa, ale aj vytvorením koncepcie „ľudu socialistickej krajiny“ - napríklad sovietskeho ľudu, ľudu socialistického Československa, socialistického Poľska atď. V koncepcii „ľudu“ dominovala nad etnickými, rasovými, jazykovými a náboženskými diferenciami zjednocujúca idea proletárskeho internacionálneho bratstva.¹⁴

¹² Právo na sebaurčenie sa v komunistických krajinách uplatnilo v niekoľkých podobách.

- Federatívne usporiadanie v Sovietskom Zväze, ktoré sa vydávalo za modelový príklad harmonicky fungujúcej federácie. Skončilo se jej rozpadom. Osud pobaltských národov, ale aj Čečencov, Tatarov, Ukrajincov, Kazachov a ďalších je ukázkovým príkladom uplatnenia nie práva na sebaurčenie národov v komunizme, ale na to, že tento režim svojou podstatou vytváral priestor pre uplatnenie nadvlády najsilnejšieho národa ve federácii (totalitná politická moc môže byť v rukách iba jednej politickej skupiny, ktorá sa v konečnom dôsledku opiera o početnú prevahu iba jedného národa; dvaja a viacerí totálnu moc nemôžu tvoriť, pretože sa na nej musia najprv dohodnúť a tam, kde je vyjednávanie, tam nie je totálna moc.)

- Vytvorenie jednonárodných štátov, ktoré boli etnicky zdanlivo homogénne, a to iba preto, že existencia menšín se ignorovala. Príkladmi sú Poľsko, čiastočne Maďarsko.

- Vytvorenie štátov s domináciou štátotvorného národa s legislatívou zdanlivo ochraňujúcou identitu národnostných menšín. Príkladmi boli Bulharsko a Rumunsko. V Bulharsku se to skončilo otvoreným prenasledovaním Turkov a v Rumunsku Maďarov.

Československo a Juhoslávia sa do týchto modelov sebaurčenia akosi nevošli. Československo do tej miery, že svojim autonómny vnútorným vývojom (nielen snahou o skutočnú revíziu komunistickej ideológie v 60. rokoch, ale aj snahou nájsť v 60. rokoch na pôde režimu priestor pre rovnoprávny a spravodlivý vzťah oboch tzv. štátotvorných národov a národných menšín - dnes vieme, že úspech bol vopred vylúčený pre podstatu režimu) donútilo Moskvu formulovať tzv. Brežnevovu doktrínu. Jej podstatou je nadradenie tzv. proletárskeho internacionalizmu nad národnú suverenitu, a teda aj nad právo národov na sebaurčenie, nehovoriac už o právach národnostných menšín. Pri prvom pokuse o seriózne riešenie problému národných menšín komunistický variant idey sebaurčenia národov teda zlyhal.

¹³ Napríklad Rusinom sa právo byť národom nepriznalo a neľútostnou odnárodňovacou politikou boli donucovaní stať sa alebo Ukrajincami alebo Slovákmi, Slováci si až do roku 1968 museli vynucovať a vyvzdorovávať právo na národnú existenciu a znášať označovanie za *buržoázných nacionalistov*, a to napriek tomu, že v Slovenskom národnom povstaní dostatočne preukázali svoju slobodnú vôľu žiť v spoločnom štáte, ale ako rovný s rovným.

¹⁴ Problémom bol ani nie tak univerzalizmus tejto idey, ale to, že toto bratstvo sa mohlo uskutočňovať iba pod vedením komunistických strán ako tzv. avantgardy proletariátu a z nich najviac avantgardná bola strana v Moskve. Myšlienka proletárskeho internacionalizmu sa tak v oblasti vzťahov medzi etnikami a národmi stala v komunistických krajinách paravanom asimilačnej politiky štátotvorných národov, v tom najviac ruského národa. V praxi sice menšiny zbavovala možnosti brániť sa asimilačným tlakom, ale image bol pre menšiny prijateľnejší ako otvorený brutálny tlak koncom 40. a začiatkom 50. rokov.

Sociálne – politické definície menšín. Príslušnosť k menšine z hľadiska sociálnej politiky a sociálnej práce.

Na pôde sociálnej politiky a sociálnej práce je chápanie menšiny podriadené poslaniu tohoto odboru a menšiny sa chápu v kontexte ich sociálnej ochrany a riešenia životných situácií a sociálnych problémov, ktoré súvisia s menšinovým postavením. Ochrana a pomoc je aktuálna nielen vo vzťahu k tým, ktorí sú v takom menšinovom postavení, ktoré spoločnosť ako menšinové uznáva, ale aj vo vzťahu k tým, ktorí sú členmi majority, ale v určitých oblastiach získali v súvislosti s niektorou zo svojich sociálnych pozícií a rolí - najčastejšie pre svoje postihnutie - skúsenosť s menšinovým postavením. Svoje konanie orientujú v súlade s touto skúsenosťou, so zážitkom „menšinovosti“ čo môže niekedy vyžadovať korekciu prostredníctvom intervencií sociálnej práce. Na pôde sociálnej politiky a sociálnej práce sa stretávame s príslušníkmi skupín, ktoré sú majoritou vyčleňované ako osobitné sociálne zoskupenia, aby vo vzťahu k nim bolo možné používať sociálno-politické intervencie. Oni sami ale nemajú rozvinutú svoju skupinovú identitu. Stretávame sa tiež s rôzne zdravotne a telesne postihnutými ľuďmi, s ľuďmi ktorí sú týraní a pod. a pritom ani zďaleka nie je možné o nich hovoriť ako o skupine. Ide tu často o určité sociálne kategórie, príslušníci ktorých majú v najlepšom prípade vedomie spoločného osudu, ale nie spoločnú identitu. Systémy právnej aj sociálnej ochrany by mali preto citlivo registrovať a reagovať na osobitosti životných situácií a sociálnych udalostí, ktoré sú údelom nielen príslušníkov menšín, ale aj príslušníkov marginalizovaných skupín majority. Okrem iného to znamená, že striktná hranica vytýčená konštatovaním, že o skupine možno hovoriť ako o menšine iba vo vzťahu k makroštruktúre, neplatí, ak hovoríme o ochrane a rozvoji menšín na pôde sociálnej politiky a sociálnej práce.

Na pôde sociálnej pomoci sa stretávame s tromi typmi sociálnych zoskupení, ktorých členov majority vyčleňuje a ktorým hrozí diskriminácia ak nebude zabezpečená ich ochrana. Nie vždy však ide o zákonom uznané menšiny. Stretávame sa so sociálnymi kategóriami a so sociálnymi skupinami ktorých členovia sú z nejakého hľadiska diskriminovaní, ale tieto zoskupenia nie sú považované za menšiny a so sociálnymi skupinami ktorých členovia sú diskriminovaní, resp. sú ohrození diskrimináciou a tieto skupiny možno v zmysle zákona považovať za menšiny.

V prípade príslušníkov sociálnych kategórií ide o ľudí, ktorí sú pre svoje telesné, duševné či sociálne postihnutie diskriminovaní, resp. im diskriminácia hrozí a v súvislosti s postihnutím riešia podobné situácie a prežívajú podobné neistoty a nezdeliteľné pocity ako príslušníci spoločnosťou uznávaných menšín. Často majú vedomie spoločného osudu, ale nemajú spoločnú skupinovú identitu, nevytvárajú sociálne skupiny a nevykonávajú skupinovú činnosť. V zmysle právno-politických definícií, ktoré slúžia pre tvorbu politiky, v tom aj sociálnej, nie je možné považovať ich za príslušníkov nejakej menšiny, tvoria iba sociálnu kategóriu (napríklad mentálne postihnutí, ľudia starí, invalidi, zdravotne postihnutí, týrané deti a pod. sú sociálnou kategóriou, nie sociálnou skupinou)¹⁵. Možno sa však domnievať, že ak sa v sociálnych intervenciách pristupuje k týmto ľuďom výlučne individuálne a nepristupuje sa k nim aj ako k príslušníkom menšín, to znamená s rešpektom k ich osobitnému postaveniu v ktorom sú ohrození kolektívnou diskrimináciou zo strany majority a s rešpektom k ich osobitnému videniu sveta, tak efekty týchto intervencií nebudú adekvátne vynaloženej námahe.

¹⁵ Stretávame sa však aj s príkladmi takých postihnutých, o ktorých už nemôžeme povedať, že tvoria iba sociálnu kategóriu. Títo ľudia sa už zorganizovali a konajú spoločne a tým si budujú aj svoju skupinovú identitu (napr. ľudia na vozíkoch, ľudia hluchí a nahluchlí atď).

Postihnutie (v tom najširšom slova zmysle, t.j. ako akýkoľvek znak, ktorý v očiach ľudí znevýhodňuje) narúša plynulosť spoločenských vzťahov. Ak opatrenia, ktoré sa viažu na toto postihnutie nepresahujú rozsah tohoto narušenia ide o znevýhodnenie a nie o diskrimináciu. Napríklad, predpisy pre vydávanie vodičských preukazov nedovoľujú vydať takýto preukaz zrakovu postihnutým; zrakovu postihnutí sú v tejto oblasti znevýhodnení, ale iba do toho času, kým nebudú na svete technické riešenia, ktoré toto postihnutie dokážu kompenzovať, napríklad umelými očami, samoriaditeľnými sa autami a pod.

René Girard na túto tému píše (Girard, 1997: 26):

„Někdy bývá těžké nalézt hranice mezi racionální diskriminací a svévolnou perzekucí. Z politických, morálních, lékařských atd. důvodů dnes některé formy diskriminace považujeme za rozumné a přitom se podobají dřívějším formám perzekucí; tak tomu je například s karanténou, jíž se v případě epidemie musí podrobiť každý, kdo by mohl být nakažlivý. Ve středověku lékaři odmítali představu, že by se mor mohl šířit fyzickým kontaktem s nemocnými.“

Znevýhodnenie nie je výsledkom diskriminácie, ale neschopnosti spoločnosti technicky kompenzovať druh a stupeň postihnutia. Ide teda o dôsledok postihnutia zdravotného alebo mentálneho, ktoré zapríčiní, že niektoré zdroje spoločnosti a príležitosti sa pre postihnutého stanú nedostupné. S postihnutím sa rodíme (napríklad ľudia s vrodenu vadou zraku), alebo ho získame (napríklad pri auto havárii, v dôsledku choroby a pod.). Spoločnosť ale pre mnohé takéto situácie má riešenie, ktorým postihnutie odstraňuje, alebo aspoň zmierňuje (okuliare, vozík, bezbariérové bývanie, sociálne dávky, služby, sociálna práca a pod.). V závislosti od miery odstránenia dôsledkov postihnutia pre život človeka hovoríme o veľkosti jeho handicapu. Handicap má teda, na rozdiel od postihnutia, jednoznačne sociálny charakter a závisí od možností spoločnosti a od jej schopnosti ich adekvátne použiť.

Inou vecou je, ak spoločnosť technicky vie postihnutie kompenzovať, ale nemá možnosť urobiť to vo vzťahu ku všetkým (napr. ekonomickú možnosť). Alebo nemá takú vôľu. V tom prípade nie je možné hovoriť o handicape, vtedy už ide o diskrimináciu.

III. Prístupy a etapy vymedzovania pojmu menšina

Dva prístupy k problematike menšín

Celkove možno konštatovať, že pojem *menšina* môžeme chápať v užšom a širšom zmysle.

1. Užšie chápanie - podstatná je deklarácia príslušnosti k menšine.

V užšom ponímaní je podstatná deklarácia príslušnosti k menšine a jej ochrana pred diskrimináciou v rovine politickej. Pojem menšina je tu pojmom právne - politickým.

2. Širšie chápanie - deklarácia príslušnosti k menšine nie je podstatná.

V širšom zmysle deklarácia príslušnosti k menšine nie je podstatná, podstatné je, že ide o diskrimináciu trvalého charakteru všeobecne. Pojem menšina je tu pojmom sociálnym a slúži k ochrane menšiny a k jej rozvoju v oblasti sociálnej, zdravotnej, kultúrnej.

V širšom chápaní má pojem menšiny význam najmä pre oblasť sociálnej pomoci. Slúži nielen pre sociálnu ochranu týchto ľudí, ale aj pre sociálnu prácu s nimi ako s príslušníkmi sociálnych kategórií alebo skupín v odlišnej životnej situácii, s odlišným sociálnym postavením, odlišnou kultúrou a s odlišným sociálnym konaním a prípadne aj odlišnou organizáciou skupinového života. Na pôde sociálnej pomoci je možné hovoriť nielen

o menšinách ako sociálnych skupinách, ale aj o menšinách ako o sociálnych kategóriách.

Dve etapy v chápaní pojmu *menšina*

Ponímanie pojmu *menšina* a prístup k problematike menšín prešli dvomi etapami:

1. etapa: Za menšiny sú považované pospolitosti (menšiny národnostné, jazykové, etnické skupiny) a quazi pospolitosti (náboženské menšiny) a ich hlavnými defíničnými znakmi je, že ich členovia sú diskriminovaní, resp. na základe ich vyčleňovania je možnosť diskriminácie, ak nebudú osobitne ochraňovaní, že členmi menšiny sa stávajú nezávisle od svojho rozhodnutia (narodením, adopciou) a že ich možno považovať za skupiny.

2. etapa: Pojem menšiny sa rozšíril aj na sociálne zoskupenia ktoré sú z rôznych dôvodov vylúčené z participácie na moci a z prístupu k zdrojom spoločnosti. Vo vymedzení menšiny sa preto presadzuje už nielen koncept diskriminácie, ale aj koncept handicapu. Menšinou môže byť už nielen skupina, ale aj sociálna kategória trvalého charakteru, ktorú vyčlenil sociálny pracovník na základe určitého znaku, ktorý títo ľudia získali bez vlastnej voľby, majú ho títo ľudia spoločný, možno ich na jeho základe považovať za handicapovaných a je významný pre sociálnu prácu.

Poznámka záverom k menšinám v sociálnej pomoci:

Postihnutie, ktoré spoločnosť dokáže kompenzovať ale z rôznych dôvodov to nerobí môže mať ale nielen telesný či duševný rozmer, ale môže byť tiež dôsledkom členstva v skupinách, ktoré spoločnosť vydeľuje výlučne na základe ich kultúrnej odlišnosti. Členstvo v nich si dieťa nevolí, rodí sa do týchto skupín, obmedzenia týchto skupín sa pre dieťa stávajú jeho sociálnym postihnutím. Ide napríklad o sociálne prostredia skupín permanentnej chudoby, skupín s alternatívnym životným štýlom, vyznávajúce rôzne alternatívne hodnoty, idey, názory. Socializáciou v takýchto sociálnych prostrediach deti „získavajú“ postoje typické pre tieto skupiny, ich hodnoty, potreby, behaviorálne orientácie, špecifické videnie sveta vlastné týmto skupinám. Získavajú ich bez toho, aby si členstvo v týchto skupinách zvolili z vlastného rozhodnutia. Tieto postoje, hodnoty apod. sú im akoby vopred a neodvolateľne prisúdené, a to napriek tomu, že je zrejmé, že ich vopred vylučujú z možnosti rovnoprávne participovať na zdrojoch a príležitostiach spoločnosti. Je samozrejme sporné či spoločnosť má právo, kedy a do akej miery zasahovať do vnútorného života týchto skupín. Jedno však nie je sporné - spoločnosť je povinná zabezpečiť členom týchto skupín prístup k uspokojeniu základných potrieb, ktoré vyplývajú z prirodzených ľudských práv.

Osobitosti týchto skupín, ktoré niektorí považujú za menšiny, nie sú v tejto úvahe o pojme menšina zohľadnené. Nie je tu tiež zohľadnená problematika skupín, členovia ktorých sú akoby členmi majority, ale ich hodnoty, postoje a názory sa diametrálne odlišujú od záväzného väčšinového kultúrneho kánonu. Nie je tiež zohľadnená problematika skupín, ktoré sa svojou aktivitou výrazne odlišujú od toho, čo dominujúca majorita považuje za prípustné z hľadiska stability spoločnosti, resp. stability jej politického usporiadania. Nechcem tým naznačiť, že všetky menované skupiny sú menšinami. Chcem povedať iba to, že pojem menšina, tak ako je vymedzený v tejto úvahe, nezohľadňuje všetky skupiny, o ktorých by bolo možné ako o menšinách uvažovať. Zdá sa, že rozhodnutie o zaradení alebo nezaradení týchto skupín medzi menšiny je podmienené ideologickými preferenciami, možno tradíciami, možno aj inými skutočnosťami. Isté je iba to, že ide o neujasnenu a kontroverznú problematiku.

Literatúra:

- Giddens, A., 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Girard, R., 1997. *Obětní beránek*. Nakladatelství Lidové noviny.
- Marger, M. N., 1991. *Race and Ethnic Relations. American and Global Perspectives*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company, p. 45.
- Mucha, J., 1992. Demokratyzacja i mniejszości kulturowe. Pp. 31-42. In: *Studia Socjologiczne*. 124 - 125. č. 1 - 2.
- Navrátil, P., 2003. Menšiny. Pp. 16-18. In Navrátil, P. (ed.), 2003. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál.
- Niessen, J., 2000. *Rozmanitost a soudržnost. Nové úkoly v oblasti integrace imigrantů a menšin*. Vydavatelství Rady Evropy.
- Packer, J., 1993. On the Definition of Minorities. In: Packer, J., Myntti, K., 1993. *The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe*. Abo Akademi University. Finland. Citované podľa: Lord, Ch., 1999. Národnostní menšiny v Evropě a ve světě: Politické otázky. Pp. 25-32. In: Gabal, I. a kolektiv, 1999. *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Praha: G plus G.
- Tajfel, H., 1995. *Sociálna psychológia menšín*. Bratislava: Minority Rights Group - Slovakia.
- Toffler, A., Tofflerová, H., 1996. *Utváranie novej civilizácie. Politika tretej vlny*. Bratislava: Open Windows.
- Wagley, C., Harris, M., 1958. *Minorities in the New World*. New York: Columbia University Press. Podľa: Tajfel, H., 1995. *Sociálna psychológia menšín*. Bratislava: Minority Rights Group - Slovakia.
- Wirth, L., 1945. The Problem of Minority Groups. In: Linton, R. (ed.). *The Science of Man in the World Crisis*. New York: Columbia University Press.
- Zpráva... 2002. *Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2001*. Praha: Úřad vlády České republiky - Rada vlády pro národnostní menšiny, červen 2002.
- Zpráva... 2003. *Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2002*. Praha: Úřad vlády České republiky - Rada vlády pro národnostní menšiny, červen 2003.